

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

JEGARD KÕMMUS

IIU LEIGER

*Emasde Sõruotsa murragus
loodud muisendide sari
Iiuma vägimihesd Leigrisd*

Teine, täiendatud ja parandatud trükk

Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus
Tartu 2015

Koostaja ja toimetaja: Helen Kõmmus
Sõruotsa murraku toimetaja: Sende Lipu
Eesti keele toimetaja: Anneli Vilbaste
Kunstnik: Liia Lüdig-Algvere
Kujundaja: Krista Saare

Raamatu allikad:

Jegard Kõmmus. Leigri lood. Käsikiri. Kärkla, 1960
Jegard Kõmmus. Hiiumaa-Emmaste vanasõnu
ja kõnekäände. Käsikiri. Kärkla, 1965
Jegard Kõmmuse kirjavahetused ja fotod
Perekonna-arhiiv Hiiumaal ja Eesti Rahvaluule Arhiiv Tartus

Raamatu kujundamisel on kasutatud Liia Lüdig-Algvere
etnograafilist akvarelliseeriat „Leivakõrvane” 2011–2014

Raamatu väljaandmist rahastasid Jegard Kõmmuse järeltulijad,
Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv,
Rahvakultuuri Keskuse programm „Rahvakultuuri maakondlik
toetus” ja Eesti Kultuurkapitali Hiiumaa ekspertgrupp

Väljaanne on seotud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi
uurimistoetusega IUT 22-4

© Jegard Kõmmus, Vaike Karbus, Helen Kõmmus

© Liia Lüdig-Algvere

ISBN 978-9949-544-57-8

Trükikoda: OÜ Greif

S I S U

LEIGER ASUB IIUMALE	7
LEIGER TEEB TÖLLUSELE SOUNA	29
LEIGER PEESTAB TOHRI PERE TONDI KEEST	35
KUIDAS TÖLLUS KASSARES KÄIS	47
PÖRSAPOUD	59
EERIK KIMBUDAB IIUMAD	67
„IIU LEIGRI” MUISTENDITE SARJA SAAMISLOOST	77
SÓNASELETUSED, VÄLJENDID JA KOHANIMED	87

2011

Liia Lüdig-Algvere. Leivakõrvane IV. Reigi. 2011

KUIDAS TÖLLUS KASSARES KÄIS

LEIGER KÄIND ÜHDEPUHGU SAAREMAL Tölluse juures külas, puhu nou ja abi saamas ehg jälle seeldse sepa juures uusi vigadid muretsemas. Ühera kevade aegus, kut Leiger jälle Tölluse juures olnd, nimedand taa vennale, et see sügise, peele leikusd, ounde valmis saama ajags, Kassare tulegs.

Töllus olnd enne ainuld arvasd mõned korrad Kassare saand. Taa aend keik sene peele, et Leiger omal elamesegs sihantse sandi koha valitsend, kus ermus vaevalene aa lisidale peeseda. Maad mööda üks lige ja tüma loukasoo, vaada et kisub jälad alt ee. Merd mööda aga Tärkma Leeotsasd läbi Jousa lahe Kassare nukka minnas tuleb enne eere saamesd sihane sügava joom (madalik) vasdu, et uladab rünna ouku. Juhdub lokset (lainetust) kaa, oledgid kaalasd saadik ligund.

Ennegid jooksi jälges, roudkülm sügisene vesi aeb sene seeld üles niusi ja abusi (rist- ja abaluudesse), siis praats (häda) kee, via maha ning aka ohatlema (ravima, sõnu peale lugema). Tee sipleseoudid (sipelgamähiseid) ja einapebrikeedusi (heinaseemnetõmmiseid), et uuesdi void kipudama akata.

Küll älisdand (meelitanud) Leiger venda egade moodi Kassare tulema. Äi ühdid. Töllus veta seda kuuldavaksgid. Viimags, kut Leiger teda sinkama (pilkama) akkand, et see juba vanags jeend, sihane sakas (känd) suudagid änam Kassare tulla, pahandand Töllus senesd püsut. Paisdnd, et vidand verd, pörudand ruusigul (rusikaga) vasdu rendi, naat käkid vaanasd (kausist) välja pörund ja akkand noule. Luband peele rugirabamesd Kassare treti (käigu) ee tehja, kut Leiger käde vetab ja senegs ajags Leeotsasd Kassare minnas sügavad joomikohad naa palju ee täidab, et vesi taale seel änam üle kinderde äi uladags. Kut see tehet, käsgind omal sõna järel saata. Siis taa kohe tulija mees.

Kuju tullas läind Leiger Leeotsasd otse Kassare. Esdegs olnd ikka paras vesi, uladand taale argini. Seelpool poold vahet aga läind järjesd sügavamags, naat mõnes kohas saand üsna püsdi juua. Taa otsind madalamid kohdi ja nendamoodi joudndgid Kassare eere, ise ülepeekaala märg. Olnd kevadese jeeminemese järel aeg, vesi jeekülm. Aga et Leigril olnd ea teris, siis äi pidand taa senesd märki. Vetnd mette aevasdamagid, aigusesd reekimada.

Kut Leiger kodu poegdele Tölluse noudmesesd reekind, olnd noorde meel jooniga asjasd kinni. Kassares kruusi mägede viisi, teemi suure sülla otse üle väina Kassare otsasd Tinuri nukka. Siis pole seda Sörlud ümber käimesd ja tahe tee peelegid, käi sukapöisel (sukkis) voi pätiga (sussiga).

Vana Leiger olnd siisgid muisdlikum ja vettis nousg esdegs Kassaresd Leeotsa käidu jäugs tee kolblesegs tehja. Eks siis iljem, teise aesda, võib suurema asjaga kombe akata.

Leiger annud keik põllutöö, kalapüüu ja einateu vanamate poegde ja nende naisde tehja, ise aga noorema poja Antsuga jähid süllategijategs. Ants olnd taasd küll natugene pisema kasuga, kuid sene eest paras túsge (turske), tösdma juures vaada et Leigrisd tugevamgid.

Esimese peeva eitnd naad esdegs teinateise võidu Kassare randasd kivijüragid senna koosi (suunda), kus mõtlid sülla tehja. Kut visgamesesd ee tüdisd, akkasd kividele kruusi peele tassima.

Vanasd uladand Kassare mee kõrge ari saare vesikaarenu-kani. Seeld mõtlesgid Leiger sülla tegemesd alusda. Akkasd Antsuga kruusi suurde mütme ärja nahasd koguaet kottide sees Jousa lahde rükkima.

Esimese jouga teind naad mihise laia ja kõrge sülla, et lused olnd vaata. Aga senejärel, kut järg kougemale ja kruusivetmene vaevalesemags läind, jeend ka süld madalamags ja kitsamags. See süld saand jusdkut pitk seer, müsusd akedigid iljem Kassare seeregs nimedama.

Viimags Ants tüdind ee, tahtnd asja tükkis senna paika jätta. Leiger aga lanind (lunis) teda, et sihandene asi äi sünni mette. Siis mei tohi änam kisgid oma jälga Saaremale viia ja suud-silmad äbe täis peelegid.

Leiger näind, et nendamoodi sülda edasi tehjas leheb mütu aesdad, enne kut see valmis saab, ja otsusdand siitpeele akata merd parajasdi naapalju täitma, et Töllus rahule jeegs ja taa voigs Kassare tulla.

Peele sene olnd asi joutsam. Leiger käind enne ja katsund jälul merepöha läbi, otsind madalamid kohdi, vaiudand nee ee ja ehgid süld pole jUSD öige (sirge) tulnd, läind senna sisse siisgid ulga vehem kruusi. Naad teind sene nüid möne sülla laia ja nadugene veesd kõrgema, et paras olnd seel peel käia.

Viimags joudnd ehidamesjärg pee kesbe lahde, kus vesi järjesd madalamasg läind. Kruusitassimese jätsid naad järel, kut arvasd vee Töllusele parajasdi poole reide olad. Äi voindgid terved lahde kinni tehja, sesd sene sisse joosid mütu jõge, mikede vett pole mette ea seisu panna. Upudavad viimags tükkis ee.

Nenda olndgid mihed, et oma ou oida, kurjasdi rassidas poole suid ee raidand. Nüid aga vois Töllus Kassare tulla. Peele rugirabamesd saatnd Leiger Antsu sõnaga Saaremale Tölluse järel, et see Kassare tulegs. Minnas maanitset (noomitud) Antsul pee täis, et taa mette liiga kouags äi jeegs. Kodu tööd ootvad, tee mikesd kinni akata.

Eks siis Ants läindgid sõnaga Tölluse juure taale kinidama, et tulemesegs võib Leigri lubat sülda pruukida. Antsu poold viidut ounad olnd Tölluse perele mokkamööda ja nee omald poold akkand teda egade moodi vöörusdama. Küll antut pörsapraadi ja söödet linnumagusaga (meega). Äi saandgid enne kolme peeva seeld tulema. Töllus aga luband ise varsdi Kassare tulla.

Akedi siis Kassares aruldesd (haruldast) külalesd ootma. Leiger käind jähil ja toond muldese (mulluse) pödravärsi vennale söömags. Mare jälle pand paargu suitsema, et Töllusele mihine törretäis taari tehja.

Teise peeva umitsööma (hommikusöögi) järel olndgid Töllus platsis kepp püus, kotipusa paalaga kaalas ja lehter kaindlas. Toi lasdele kingidusegs suure kängu (kamaka) linnumagusd, vanamatele aga nuge, sirpisi, kervid ja vigadid.

Leiger viind Tölluse peele kihakinidusd oma ounaaidu vaatma, jütusdand taale nende asudamesesd, puude isdudamesesd, pookimesesd ja rammudamesesd.

Senejärel viind Leiger külalese ounaaita, kus oli pärandesd sarikate aluseni loudubed egasugusi ouni täis. Seeld siis Leiger neid vettis, näitis Töllusele ja lappis uuesdi loudubede peele tagasi. Luges nende seltsid taale ede, et tüidas Tölluse ee. Aga et olags ka maita annud, kus sa senega. Äi sünni ojule pantud ouni vetta. Mekkida vois ainuld sihantsid, mihantsid tuul oli maha aend.

Töllus oli kuulnd, et Leiger kantseldas Vormpsi meesdega, kis taa ounad oma laevdega suure maale viisd, senepärasd olidgid nee naa indas, et ainuld näita sündind. Töllus neelnd sülje alla ja jätnd Leigri aita ouni silidama. Läind ise lisema ounabu juure ja vetnd seeld oma keega naa palju, et ounaisu otsa saand.

Marel olnd parajasdi taaritegu pooleli. Töllus ehidand ennasd taale nimepoolesd abigs. Akkand aga varsdi teda oma nousse meelidama, et see enne märja taariasde (taariastjasse) lasmesd peeld esimese vee lasegs tõrdes veel püsut aega seida, luband ise sene järel vaata. Naat Mare selja pöörnd, kohe vetnd Töllus käde, puisdnd kamalutäve umalid ja kaldnd oma lehgrisd püsut logasd märga (hägusat vedelikku, vedelat pärmi) tõrde. Kut Mare natugese aja pärasd paargu tulnd, olnd tõrs pee eereni vahdu täis ja sene sees keik kähisend ja käind.

Mare, kis sihantsed asja enne pole näind olnd, löönd käsi kogu ja tahtnd ruttupärasd raandaga (ämbriga) külma vett juure sumada. Aga Töllus selidand taale, et sedasi ead joomamärga saab. Taari võib aga senegidpoolesd saada, peele esimese vee äravetmesd rabale uue täve peele kalda ja taar tuleb veel apu üleliiagid.

Töllus akkand märga varsdi tasapissi mekkima ja pakkund ka Kassare meesdele rüipamesd. Mida rohem naad märga pruukind, seda änam läind meesdel jutt lahdi. Äi kinegil pole änam meele tulnd naisdele abigs minna.

Taari peeld esimese vee vetmese kombe olnd Töllus iljuti vööramaa laevameesde keesd öppind ja taa selidand Leigri ja sene poegdele keik käind märja tegemese kuntsi tävenesdi ee. Käsgind seda viimasd paksemad, mes märjasd järel jeeb, oida ja senega uue teu käima panna. Umalid aga luband Saare-mald saata naa palju kut iganes taris.

Käind märjal olnd sihane ramm sees, et vetnd mihed jälutumags kut sündind vasigad. Kut mõne aja pärasd kiski nesd vehe toibund, et suutnd ennasd kinasdi püsdi oida, äi lasnd märg teda minema minna. Muudkut veta uuesti, naakoua kut lapiti maha.

Mütu peeva purjudand mihed, aend loulujoru, vidand sörmkooku ja vägikaigast. Viimags läind omakesgis valjugs ja varsdi olndgid arjad punasd. Leiger sasind Töllusel ründusd kinni, see omakorda tahdis senele ee leiguda (lüüa). Äi meesdesd pole lahudajat olnd.

Siis naisde meel kerkind, sest kise sihantsed jämpsi koua talub, ja kukkund mihi maagudama (näägutama). Küli poole tegemesega, kalaasdad tühad, jähu mette püütäitgid majas. Mihed aga kut peevakoerad põönudavad peevade viisi ümber paargu maas. Nüid lehvad ritsu (riidu) ka veel. Pole sene asjal änam otsa äga aru teeda.

Naised teindgid seda, et meesde kismal ja trallidamesel olnd ots peel. Äi nesd joua kisgid mees üle karjuda. Äga pole meesde moodi sees naisi minema tümmida.

Eks siis peele sene, kut Tölluse jälad naapalju vissimags (kindlamaks) saand, et kiha taluma (kandma) akkand, seedind taa ennasd kuju minema. Ounakott olnd juba enne valmis pantud. Leiger kaldnd Töllusele törrepõhjasd lehgritäve märga seltsi ja saatnd taa teele. Et omal pee otsas uugand, saatnd Leiger Andruse, kis olnd juba änam toibund, Tölluse seltsis, et teda Kassare seerele juhata.

Kassare seerel jeend Töllus vehesegs ajags seisu ja akkand oma krillis silmdega ümber vaatma. Kogu see Kassare olnd Tölluse eesd ermus ilus kohd keige oma mee, metsde, lougasde ja laidudega, et taa pole tahtndgid siit niipee minema minna. Pee uugand taal kut tühi asde (anum) otsas, lehgris oli aga peeparandusd, mikepärasd Töllus vettisgid käde ja joi sene ühe inktusega (hingetõmbega) tilgatumaks. Senejärel akkandgid peeaigus vaibuma, jälad aga läind tugevags üleliiagid, naat vetnd mihe kepsudama.

Töllus akkandgid uuesdi Leeotsa poole asduma. Esdegs läind minik joudsesti, tee olnd lai ja jälg kerge. Kut taa aga senna kohda saand, kus sülda jätgund ainuld käimesegs, muutund asi täbarags. Silmad läind uuesdi jähmasegs (udu-seks) ja teed olnd taa jäugs naagu tirbeldi (napilt). Oidnd ennasd kepi nõal kesbe sülda, kut iganes voimalik, asdund Töllus siisgid ühdepuhgu jälul vede ja varsdi olndgid taa poolesd saadik märg.

Andrus, kis ennasd saadavas oidud, näind äkisidi, kut Töllus vaarund ja kukkundgid, naa pitk kut lai, tävenesdi mere.

Kukkudas läind ounakott luhgi, lehter ja kepp aga peesend taal keesd lahdi ja akkand Saarema poole minema. Töllus ise püidnd meresd kuiale roinada (ronida). Seel olnd aga sihane tüma põhaga sügav kohd, et oidnd jälgu kinni. Pole püualusd ka juhdund olema, kruus varisend järjesd kätte eesd ee. Ise jeend juba rammags (jõuetuks), äi suutnd ennasd kuidagid kuiale (kuivale) vidada.

Küll olnd Andrus taale abigs. Aga mesa tahad ee tehja, jäks äi aka peele. Taa jätnd Tölluse senna paika ja joosnd tagasi kaju abi järel. Seeld siis mihed pandgid seereotsa poole ladima (liduma). Naised teind veel tuld taa, et seel teina inge vaakumas, mingi rutem, jouati veel pehe kinni.

Külm vesi oli vahepeel Töllusd vehe toibudand, taa akkand uuesdi pingudama. Kahel keel kruusi adridas (kahmates) ja põlidega (põlvedega) ennasd tougates saandgid senegs ajags meresd välja, kut Ants ja Leiger senna joudnd. Sülla sisse jeend aga ilmatu suur ouk, kused kruus oli mere varisend.

Tölluse esimesd sõnad olnd Leigrile, et see sülla liig kitsa teind, kus peel täismees äi mahu käimagid. Leiger vetnd sene küll oma kaala, et see seereots naa tirkeldi oli tehet, aga taa tuledand Töllusele meelega, et taa ise oma lindamese oli ee teenind. Kese käsgis sihantsed kanged märga tehja, müsune pee jäburags ja jälad risdati käima paneb. Pärasd sene akedigid Kassare seereotsa, mihane oli naa kasinasd keesd ja tirkeldi tehet, Seeretirkbig nimedama.

Küll palund Leiger, et Töllus tagasi nendele tulegs ennasdoendama ja kuiadama. Aga taa äi sündind noule. Luband kas voi käpukil edasi minna, sesd millas mihe süda järel annab.

Nüid olndgid Töllusel param minna, pee olnd uuesdi klaarind, jälad kuulnd jälle sõna ja luhgine ounakott oli peelee katgise sopi kinni trööpimesd (krookimist) poole keragem tassida. Lehger ja kepp vilkund väinast veel vehe vastu. Leiger pole enne tagasi kaju läind, kut näind Töllusd Leotsa joudvad. Seeld üle Laimadala Saaremale oli Töllusel tee tuntud, naat jälutags oma oues.

Kut Töllus kaju saand olnd Piret kurja täis, et mees vehe liiga kouags Iiumale jeend. Pidand juba noore Tölluse taale järel saatma. Ounad siisgid lebidand püsut. Olgugid kõvad ja apuvõitu, kuid Saaremal oli neid siis kasinasdi ja aruldene vili mekkind siisgid.

Töllus jeend peelee Kassares käimesd ja meres külmedamesd mütmegs ajags aigusega kimpu. Esdegs vaevand teda palaaigus (palavik) ja rünnus pisdnd, naat saand öieti ingatagid. Ühesa peeava pärasd tulnd vahe peelee ja aigus lahdnd ee. Peelee sene aga tulnd lindva (lendva, seljavalu) ja see vettis keik kohad läbi. Seda Töllus oligid kartnd ja see vaevas teda terve talve.

Leigri ja Antsu tehet süld seisab tänapreevani Kassare vesikaare nukal vasdu Leotsa. Peelee sene tegemesd akkand vesi Lee poold läbi joosma ja söönd pitkapeele seeldpooldse

eere ulga sügavamags. Kassare pooltse eere aga, müsune enne sügav oli, tassis vesi aegamööda liiva täis ja see jähi tükkis madalags.

Aesdasadade joosul aa suurem jägu Seeretirbisd vee alla vaund, lained ja kevadene käimajee (triivjää) aa sene arja peeld ee kuludand. Kohd, kus Töllus mere kukkus, aa täna-peevasi nähja Seeretirbi veealuse jäu kesgel ja seda üttags Seere mulgugs.

Tölluse poold Iiumale toodut pruuks, taaritegemese aegu peeld esimene vesi lasda käima minna, jähigid moodigs. Käind märga akedi iljem vööramaa keelepruugi järel öllegs nimedama.

Putkasdi põldus kasvasd änamesdi ilusd odrad, ja et vilja jätgus, tehedigid pärsd poole ölut ka vaheaegus taari. Umalid aga akedi ise kasvadama. Tapuajad, kus umalaveedid sirgusd, olid änamesdi ega pere paargu voi souna taga oma jäugs pruuksida.

Senesd saidgid käinakad, kinedel olid paramad põllud ja lojasdi (palju) odre, omal rohge ölletegemese ja aesdaaringi pruuksimese pärsd nimegs odratolgusd.

Loo kuulis autor lapsepõlves, 20. sajandi alguskümnenditel, isaemalt Liisu Kõmmuselt (1862–1922) Sõru külas, kellele omakorda pajatanud Leigri lugusid vanaema Eva Pärn (1805–1880) Pärna külast. Autor on lapsena kuuldud lugu hiljem omalt poolt täiendanud. Allikas: Jegard Kõmmuse perekonna-arhiiv ja Eesti Rahvaluule Arhiiv, RKM II 110, 45–50 (1961) ja RKM I 13, 8 (1974).